

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلًا قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ
شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ ﴿۴۳﴾

سُورَةُ اِبْرَاهِيمَ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

الرَّكَتَبُ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ
إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَى صِرَاطٍ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ ﴿۱﴾
اللَّهُ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَوَيْلٌ
لِّلْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابٍ شَدِيدٍ ﴿۲﴾ الَّذِينَ يَسْتَحِبُّونَ
الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ
وَيَبْغُونَهَا عَوَجًا وَأُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ ﴿۳﴾ وَمَا أَرْسَلْنَا
مِن رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ فَيُضِلُّ اللَّهُ
مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ
﴿۴﴾ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا أَنْ أَخْرِجْ
قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَذَكِّرْهُمْ بِآيَاتِنَا
﴿۵﴾ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴿۶﴾

انکارورزان می‌گویند: تو فرستاده [خدا] نیستی؛ بگو: خدا^(۱) و افرادی که دانش کتاب [آسمانی] دارند^(۲)، به عنوان گواه بین من و شما کافی است. ﴿۴۳﴾

۱۴- سورة ابراهيم (نام یکی از پیامبران)

به نام خدای گسترده مهر او [جاودان مهر]

الف، لام، راء؛ [این] کتابی است که بر تو نازل کردیم تا مردم را طبق قانونمندی صاحب اختیارشان از تاریکیها به روشنایی، به سوی راه خدای^(۳) فرادست و شایسته ستایش رهسپار گردانی. ﴿۱﴾ خدایی که هر چه در آسمانها و زمین است متعلق به اوست؛ و او بر انکارورزان از مجازاتی سخت. ﴿۲﴾ همانان که زندگی دنیا را بر آخرت ترجیح می‌دهند و [مردم را] از راه خدا باز می‌دارند و آن را بیراهه و ناهموار جلوه می‌دهند؛ آنان در گمراهی بی‌پایانی قرار دارند. ﴿۳﴾ هیچ رسولی را جز به زبان قومش نفرستادیم تا [پیام خدا را] بر آنان به روشنی بیان کند؛ آنگاه خدا هر که را بخواهد، گمراه کند^(۴) و هر که را بخواهد [و شایسته ببیند] هدایت کند^(۵)؛ و او فرادست و فرزانه است. ﴿۴﴾ موسی را با نشانه‌های خود^(۶) فرستادیم [و گفتیم]: که: قوم خود را از تاریکیها به روشنایی رهسپار گردان و روزهای [انعام و انتقام] خدا را^(۷) به آنان یادآوری کن، که در این [یادآوری] برای هر شکیبای سپاسگزار نشانه‌هایی است. ﴿۵﴾

۱- به آیات ۲۵۲ بقره (۲) و ۳ یس (۳۶) توجه فرمایید.

۲- به آیه ۱۹۷ شعراء (۲۶) و ۱۰ احقاف (۴۶) توجه فرمایید.

۳- برای شناخت سریع‌تر راه خدا، به زیرنویس آیه ۱۵۳ انعام (۶) در مورد ده فرمان قرآنی مراجعه فرمایید.

۴- به آیه ۲۷ ابراهیم (۱۴) «و یضلل الله الظالمین» توجه فرمایید؛ در آیات ۳۴ و ۷۴ غافر (۴۰) هم به ترتیب تصریح شده که خدا اسرافگران و انکارورزان را گمراه می‌کند.

۵- به آیه ۲۷ رعد (۱۳) «و یهدی الیه من یناب» توجه فرمایید؛ و برای توضیح بیشتر و کامل‌تر، به زیرنویس سوم آیه ۱۴۲ بقره (۲) مراجعه فرمایید.

۶- به آیات ۱۰۷ و ۱۰۸ اعراف (۷) مراجعه فرمایید.

۷- به عنوان نمونه با آیه بعد مقایسه فرمایید.

[به یاد آر] زمانی را که موسی به قومش گفت: نعمت خدای را بر خود به یاد آورید، آنگاه که شما را از [سلطه] فرعونیان نجات داد^(۱)، که شما را به سختی آزار می‌دادند و پسرانتان را می‌کشتند^(۲) و دخترانتان را زنده رها می‌کردند؛ و در این^(۳) [دشواریها و نجات]، آزمونی بزرگ از جانب صاحب اختیاران بود. «۶» و هنگامی را که صاحب اختیاران اعلام داشت: اگر سپاس دارید، بر [نعمتهای] شما می‌افزایم^(۴) و اگر ناسپاسی کنید، مجازات من سخت است. «۷» موسی [به قومش] گفت: اگر شما و همه اهل زمین انکار ورزید، خدا [از عبادت شما] بی‌نیاز و شایسته ستایش است^(۵). «۸» آیا خبر قوم نوح و عاد و ثمود که قبل از شما می‌زیسته‌اند، و کسانی که بعد از آنان آمدند و جز خدا کسی بر احوالشان آگاه نیست، به شما نرسیده است؟ رسولان نشان‌نشان‌های روشن بر آنان عرضه کردند و آنان پیامبران را وادار به سکوت کرده و^(۶) گفتند: ما پیامی را که مأمور [ابلاغ] آن شده‌اید انکار می‌کنیم و نسبت به آنچه ما را به آن دعوت می‌کنید در تردیدی آمیخته به بدگمانی هستیم. «۹» رسولان نشان گفتند: آیا در مورد خدای آفریننده آسمانها و زمین [جای] تردیدی هست؟ او شما را [به ایمان] فرامی‌خواند تا برخی از گناهانتان را^(۷) ببخشد و شما را تا مدتی معین مهلت دهد؛ گفتند: شما انسانهایی^(۸) مثل ما هستید که می‌خواهید ما را از آنچه پدرانمان بندگی می‌کردند بازدارید، پس دلیلی روشن^(۹) برای ما بیاورید. «۱۰»

وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ أَنْجَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ وَيُدَجِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكَ لَكُمْ بَلَاءٌ مِّنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿٦﴾ وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِن شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِن كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ ﴿٧﴾ وَقَالَ مُوسَى إِنَّ تَكْفُرًا أَنْتُمْ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا فَإِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ حَمِيدٌ ﴿٨﴾ أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَأُ الَّذِينَ مِّنْ قَبْلِكُمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا اللَّهُ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ فَرَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِيْ أَفْوَاهِهِمْ وَقَالُوا إِنَّا كَفَرْنَا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ وَإِنَّا لَفِي شَكِّ مِمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ مَرِيبٌ ﴿٩﴾ قَالَتْ رُسُلُهُمْ أَفِي اللَّهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُمْ مِّنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُؤَخَّرَكُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى قَالُوا إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُنَا تُرِيدُونَ أَنْ تَصُدُّونَا عَمَّا كَانَتْ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا فَآتُونَا بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ ﴿١٠﴾

- ۱- به زیرنویس آیه ۴۹ بقره (۲) مراجعه فرمایید.
- ۲- در مورد اینکه چرا پسران بنی‌اسرائیل را می‌کشتند، به زیرنویس دوم آیه ۱۴۱ اعراف (۷) مراجعه فرمایید.
- ۳- در مورد کلمه «ذلکم» به زیرنویس آیه ۹۵ انعام (۶) مراجعه فرمایید.
- ۴- شکر مراحل ذهنی و زبانی و عملی دارد. شکر عملی بهره‌برداری درست از نعمت در مسیری است که صاحب نعمت توصیه کرده است. اصل شکر عملی است «اعملوا آل داود شکرًا وقلیل من عبادی الشکور» ۱۳ سبا (۳۴).
- ۵- مفهوم این آیه به بیان دیگر در آیه ۱۵ فاطر (۳۵) و نیمه اول آیه ۷ زمر (۳۹) آمده است.
- ۶- تفسیر المیزان ذیل این آیه گفته است: «رد ایدی الی افواه» کنایه از وادار به سکوت کردن است؛ آیات ۱۸ یس (۳۶) و ۲۶ فصلت (۴۱) مؤید این نظر است.
- ۷- منظور گناهان قبل از ایمان است؛ به آیه ۳۸ انفال (۸) توجه فرمایید.
- ۸- واژه «بشر» مفرد و جمعش یکسان است و در اینجا جمع مورد نظر است.
- ۹- دلایلی که مورد نظرشان بود، در آیات ۹۰-۹۳ اسراء (۱۷) آمده است.

قَالَتْ لَهُمْ رُسُلُهُمْ إِن نَحْنُ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ
يَمُنُّ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ ۗ وَمَا كَان لَنَا أَنْ نَأْتِيَكُمْ
بِسُلْطَانٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَعَلَىٰ اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ
﴿۱۱﴾ وَمَا لَنَا أَلَّا نَتَوَكَّلَ عَلَى اللَّهِ وَقَدْ هَدَانَا سُبُلَنَا
وَلَنَصْبِرَنَّ عَلَىٰ مَا آذَيْتُمُونَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ
﴿۱۲﴾ وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّسُلُ هُمْ لِنُحْرِحَٰكُمْ مِنْ
أَرْضِنَا أَوْ لَنَعُودَنَّ فِي مِلَّتِنَا فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهْلِكَنَّ
الظَّالِمِينَ ﴿۱۳﴾ وَلَنُسَكِّنَنَّكُمْ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْ
ذَٰلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِي وَخَافَ وَعِيدِ ﴿۱۴﴾ وَأَسْتَفْتِحُوا
وَخَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ ﴿۱۵﴾ مِنْ وَرَائِهِ جَهَنَّمُ وَيُسْقَىٰ
مِنْ مَاءٍ صَدِيدٍ ﴿۱۶﴾ يَتَجَرَّعُهُ وَلَا يَكَادُ يُسِيغُهُ
وَيَأْتِيهِ الْمَوْتُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَمَا هُوَ بِمَيِّتٍ وَمِنْ
وَرَائِهِ عَذَابٌ غَلِيظٌ ﴿۱۷﴾ مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ
أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ لَا يَقْدِرُونَ
مِمَّا كَسَبُوا عَلَىٰ شَيْءٍ ۗ ذَٰلِكَ هُوَ الصَّلْوُ الْبَعِيدُ ﴿۱۸﴾

رسولان نشان گفتند: [بله] ما بشری مثل شما هستیم^(۱)، ولی خدا بر هر یک از بندگانش که بخواهد، [با تفویض رسالت] نعمت فراوان می‌دهد؛ و ما هرگز قادر نیستیم معجزه‌های جز به فرمان خدا بیاوریم؛ و مؤمنان باید تنها بر خدا توکل کنند^(۲). ﴿۱۱﴾ چرا بر خدا که ما را به راهها [ی درست] مان هدایت کرده است، توکل نکنیم^(۳)؛ بر آزار شما شکبیا خواهیم بود؛ و اهل توکل باید تنها بر خدا توکل کنند. ﴿۱۲﴾ [باز] انکارورزان به رسولان خود می‌گفتند: شما را از سرزمین خود بیرون می‌کنیم، مگر اینکه به آیین ما بازگردید؛ [در این حال] پروردگارشان به آنان وحی کرد: ستمگران را هلاک خواهیم کرد؛ ﴿۱۳﴾ و از پی آنان شما را در این سرزمین سکونت می‌بخشیم؛ این [عنایت]^(۴) تنها برای کسی است که از ایستادن در پیشگاه من [برای رسیدگی به حساب] و از اعلام خطر من بترسد. ﴿۱۴﴾ آن پیامبران [از پروردگارشان] تقاضای پیروزی کردند و هر خودکامه ستیزه‌جوی باخت^(۵)؛ ﴿۱۵﴾ فراروی^(۶) او دوزخ است و از آبی آلوده نوشانیده شود، ﴿۱۶﴾ که آن را جرعه جرعه می‌نوشد و نمی‌تواند [به راحتی] فروبرد و مرگ از هر طرف به او روی می‌آورد، و [لی] نمی‌میرد؛ و مجازاتی سخت در انتظار خواهد داشت. ﴿۱۷﴾ اعمال آنان که صاحب اختیارشان را انکار کردند، در مثل چون خاکستری است که در روز طوفانی، تندبادی بر آن بوزد؛ آنان بهره‌ای از دستاوردها نخواهند داشت^(۷)؛ گمراهی بی‌پایان همین است. ﴿۱۸﴾

۱- برای توضیح بیشتر به آیه ۵۰ انعام (۶) توجه فرمایید؛ ضمناً مفهوم عبارت به بیان دیگر در آیه ۵۱ غافر (۴۰) آمده است.
۲- برای روشن شدن معنی و مفهوم «توکل»، به زیرنویس آیه ۵۶ هود (۱۱) مراجعه فرمایید.
۳- کلمه «آلا» تشکیل شده از «ان» ناصبه و «لا» ی نفی.
۴- به آیات ۱۷۱-۱۷۳ صفات (۳۷) توجه فرمایید.
۵- صفات این گروه و مجازاتشان را در آیات ۲۴-۲۶ ق (۵۰) ملاحظه فرمایید.
۶- «وراء» از واژه‌های اعداد است، هم به معنی پیش رو و هم به معنی پشت سر می‌آید.
۷- مثالهای دیگر را در همین زمینه در آیات ۱۱۷ آل عمران (۳)، ۳۹ نور (۲۴) و ۲۳ فرقان (۲۵) ملاحظه فرمایید.

آیا توجه نکردی که خدا آسمانها و زمین را به حق [و باهدف] آفریده است؛ اگر بخواهد، شما را [از میان] می‌برد و خلق جدیدی می‌آورد^(۱)، «۱۹» و این [کار] بر خدا دشوار نیست. «۲۰» همه در پیشگاه خدا ظاهر خواهند شد^(۲) و ضعیفان [دنباله‌رو]^(۳) به سروری خواهان گویند: ما پیرو شما بودیم، آیا ممکن است بخشی از مجازات خدا را از ما بازدارید؟ گویند: اگر خدا راهی [برای گریز] به ما نشان می‌داد، ما نیز شما را راهنمایی می‌کردیم^(۴)؛ [اکنون] یکسان است که بیتابی کنیم یا شکیبایا باشیم، راه‌گریزی نیست^(۵). «۲۱» همین‌که کار [داوری] انجام شد، شیطان [به گناهکاران] گوید: خدا به شما وعده داد، وعده درست، من هم به شما وعده [بی‌جا] دادم و خلف وعده کردم؛ و [لی] هیچ سلطه‌ای بر شما نداشتم^(۶)، جز اینکه دعوتتان کردم و پذیرا شدید؛ پس مرا ملامت نکنید، خود را ملامت کنید^(۷)؛ نه من فریادرس شما هستم و نه شما فریادرس من^(۸)؛ به مشارکتی که در گذشته برای من [در کار خدا] قائل شده بودید [و به جای تسلیم در برابر او، در برابر من تسلیم شدید]، بی‌اعتقاد بودم؛ به راستی ستمگران مجازاتی دردناک [در انتظار] دارند. «۲۲» و مؤمنان نیکوکار به باغهایی از [بهشت] درآورده می‌شوند که نهرها در دامن آن جاری است و طبق قانونمندی صاحب اختیارشان جاودانه در آن به سر برند، [در حالی که] درودشان در آنجا سلام است^(۹). «۲۳» آیا توجه نکردی که خدا چگونه سخن نیکو را به درخت زیبایی تشبیه کرده که ریشه‌اش [در زمین] استوار و شاخه‌هایش در فضا [سر کشیده] است؛ «۲۴»

الْمَرَّةَ أَنْتَ اللَّهُ خَالِقُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ بِالْحَقِّ إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ ﴿١٩﴾ وَمَا ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ بِعَزِيزٍ ﴿٢٠﴾ وَبَرَزُوا لِلَّهِ جَمِيعًا فَقَالَ الضُّعِفَاءُ لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ أَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا مِنْ عَذَابِ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ قَالُوا لَوْ هَدَّنا اللَّهُ لَهَدَيْنَاكُمْ سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَجْرُنا أَمْ صَبْرُنا ما لَنَا مِنْ مَّحِصٍ ﴿٢١﴾ وَقَالَ الشَّيْطَانُ لَمَّا قُضِيَ الْأَمْرُ إِنَّ اللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ الْحَقِّ وَوَعَدْتُكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي فَلَا تَلُمُونِي وَلُومُوا أَنْفُسَكُمْ مَا أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَمَا أَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّ إِنِّي كَفَرْتُ بِمَا أَشْرَكْتُمُونِ مِنْ قَبْلُ إِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢٢﴾ وَأَدْخِلِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ تَحِيُّهُمْ فِيهَا سَلَامٌ ﴿٢٣﴾ أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ ﴿٢٤﴾

۱- عبارت اخیر به بیان دیگر در آیه ۱۳۳ انعام (۶) آمده است.

۲- واژه «بَرَزُوا» که فعل ماضی است. در بیان احوال قیامت به کار رفته. علتش این است که در زبان عرب در موارد محقق‌الوقوع، فعل ماضی به کار می‌برند.

۳- در مورد عدول از قاعده املایی در کلمه «ضعفاء»، به زیرنویس سوم آیه ۲۴۵ بقره (۲) مراجعه فرمایید. این کلمه ۴ بار در قرآن تکرار شده است. دو بار آن به شکل «ضعفوا» ثبت شده است: یکی در همین مورد و دیگری در آیه ۴۷ غافر (۴۰).

۴- این محاجه در موارد دیگری از قرآن، از جمله در آیات ۳۸ و ۳۹ اعراف (۷)، ۳۱-۳۳ سبأ (۳۴) و ۴۷ و ۴۸ غافر (۴۰) هم آمده است.

۵- مفاد آیه می‌رساند که در آخرت، پیشوایان گمراه قادر به کمکی برای پیروانشان نخواهند بود و پیروی کورکورانه از اشخاص، رفع مسئولیت از انسان نمی‌کند.

۶- به آیات ۹۹ و ۱۰۰ نحل (۱۶) توجه فرمایید.

۷- به آیه ۲۷ ق (۵۰) توجه فرمایید.

۸- مفهوم این آیه به بیان دیگر در آیات ۴۸ انفال (۸) و ۱۶ حشر (۵۹) آمده است؛ به آیه ۱۲۰ نساء (۴) هم توجه فرمایید.

۹- به آیات ۲۳ و ۲۴ رعد (۱۳) و ۷۳ زمر (۳۹) توجه فرمایید.

تَوَاتَىٰ أَكْلَهَا كُلِّ حِينٍ يَا ذُنَّ رَبِّهَا وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ
 لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٥﴾ وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ
 كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ
 ﴿٢٦﴾ يَثْبُتُ اللَّهُ الَّذِينَ ءَامَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ
 الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ وَيُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ وَيَفْعَلُ
 اللَّهُ مَا يَشَاءُ ﴿٢٧﴾ ﴿٢٧﴾ أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ كُفْرًا
 وَأَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبُورِ ﴿٢٨﴾ جَهَنَّمَ يَصَلُّونَهَا وَبَسَّ
 الْقَرَارُ ﴿٢٩﴾ وَجَعَلُوا لِلَّهِ أَدَادًا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِهِ قُلْ
 تَمَتَّعُوا فَإِن مَّصِيرَكُمْ إِلَى النَّارِ ﴿٣٠﴾ قُلْ لِعِبَادِيَ الَّذِينَ
 ءَامَنُوا يُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً
 مِّن قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خِلَالٌ ﴿٣١﴾ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ
 السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ
 بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَّكُمْ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْفُلْكَ لِتَجْرِيَ
 فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْأَنْهَارَ ﴿٣٢﴾ وَسَخَّرَ لَكُمُ
 الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَائِبِينَ وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ ﴿٣٣﴾

در هر دوره‌ای طبق قانونمندی صاحب اختیارش به بار نشیند؛ و خدا برای مردم مثلاً می‌زند، بسا که پند پذیرند. (۲۵) و مثل سخن ناشایست همچون نهال هرزه‌ای است که از زمین کنده شده و قرار ندارد. (۲۶) خدا افراد باایمان را باگفتار [و اعتقاد] ثابت در زندگی دنیا و آخرت استوار می‌دارد؛ و ستمگران را گمراه می‌کند، و هر چه خواهد به انجام می‌رساند. (۲۷) آیا به [داستان] کسانی که [شکر] نعمت خدا را به ناسپاسی بدل کردند و قوم خود را به گرداب هلاکت کشاندند، توجه نکرده‌ای؟ (۲۸) که به دوزخ درآیند؛ و بدقرارگاهی است. (۲۹) [طاغوتها و پیشوایان را] همتیانی^(۱) برای خدا قرار دادند تا [مردم را] از راه او گمراه سازند؛ بگو: [چندصباحی] برخوردار باشید که سرانجامتان به سوی آتش است^(۲). (۳۰) به بندگان باایمان من بگو: نماز برپا دارند و از آنچه روزیشان کرده‌ایم، در نهان و آشکار^(۳) انفاق کنند^(۴)، قبل از آنکه روزی فرارسد که در آن نه داد و ستدی است و نه دوستی. (۳۱) خداست که آسمانها و زمین را آفرید و از آسمان بارانی فرستاد که بدان [انواع] میوه‌ها را برای روزی شما پدید آورد، و کشتیها^(۵) را به خدمتتان گماشت تا بر پهنه دریاها طبق قوانین او به حرکت درآیند، و نهرها را نیز در خدمت شما قرار داد. (۳۲) خورشید و ماه را که پیوسته روانند، و نیز شب و روز را به خدمت شما گماشت. (۳۳)

۱- انداد: جمع نَدَّ: شبیه، نظیر.

۲- معنی و مفهوم این عبارت به بیان دیگر در آیات ۲۳ و ۲۴ لقمان (۳۱) و ۱۹۶ و ۱۹۷ آل عمران (۳) آمده است.

۳- انفاق نهان در مواردی که حفظ حرمت شخص ضروری است و انفاق آشکار در مواردی که موجب تشویق و ترغیب دیگران گردد.

۴- دو فعل «یُقِيمُوا» و «یُنْفِقُوا» مجزومند به لام امری که محذوف است و در اصل «لِیُقِيمُوا» و «لِیُنْفِقُوا» بوده است، ضمناً در مورد انفاق آشکار و نهان، به آیات ۲۷۱ و ۲۷۴ بقره (۲) و از جهت دیگر به آیه ۲۵۴ بقره توجه فرمایید.

۵- واژه «فلک» مفرد و جمعش یکسان است.

هر چه درخواست داشتید، [در طبیعت پیش‌بینی کرده بود و] در اختیار شما گذاشت؛ اگر [بخواهید] نعمتهای خدا را برشمارید، قادر به شمارش نخواهید بود؛ [با این حال] انسان ستم‌پیشه و حق‌ستیز است. (۳۴) [به یاد آر] هنگامی که ابراهیم گفت: صاحب‌اختیارا، این سرزمین را [محلّی] امن قرار ده^(۱) و من و فرزندانم را از بندگی [طاغوتها و] بتان برکنار دار^(۲). (۳۵) صاحب‌اختیارا، این بتان بسیاری از مردم را گمراه ساخته‌اند، پس هر که مرا [در بندگی تو] پیروی کند، از [یاران] من است و هر که در برابر [دعوت] من نافرمان باشد، [امر او با توست که] تو آمرزگاری مهربان هستی. (۳۶) صاحب‌اختیارا، من [همسر و یکی از] فرزندانم را به درّه‌ای تهی از کشت در کنار خانه حرمت‌یافته‌ات^(۳) جای داده‌ام تا [برای عبادت تو] نماز برپا دارند؛ دلهایی^(۴) از مردم را متوجّه آنان ساز و از همه ثمرات روزیشان بده، بسا که سپاس دارند. (۳۷) صاحب‌اختیارا، هر چه پنهان و آشکار سازیم می‌دانی؛ و هیچ چیز در زمین و آسمان بر خدا پوشیده نیست^(۵). (۳۸) سپاس^(۶) خدای را که با وجود سالخوردگی [ام]، اسماعیل و اسحق را به من بخشید؛ که صاحب‌اختیارم قطعاً دعا را می‌شنود. (۳۹) صاحب‌اختیارا، من و فرزندانم را توفیق نمازگزاری عطا کن و دعای مرا بپذیر^(۷). (۴۰) صاحب‌اختیارا، من و پدر^(۸) و مادرم و دیگر مؤمنان را در روزی که حساب برپا می‌شود بیامرز. (۴۱) هرگز خدای را از آنچه ستمگران می‌کنند غافل مپندار؛ [کیفر] آنها را تا روزی که چشمها در آن [از حیرت] خیره خواهد ماند، به تأخیر می‌افکند^(۹)؛ (۴۲)

وَأَتَاكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تَحْصُوهَا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ ﴿٣٤﴾ وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا وَاجْنُبْنِي وَبَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ ﴿٣٥﴾ رَبِّ إِنَّهُمْ أَضَلُّنَّ كَثِيرًا مِنْ النَّاسِ فَمَنْ تَبِعْنِي فَإِنَّهُ مِنِّي وَمَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣٦﴾ رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بُوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ أَفْعَدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ ﴿٣٧﴾ رَبَّنَا إِنَّكَ تَعَلَّمْ مَا نَخْفِي وَمَا نَعْلَمُ وَمَا نَخْفِي عَلَى اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ ﴿٣٨﴾ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَهَبَ لِي عَلَى الْكِبَرِ إِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ الدُّعَاءِ ﴿٣٩﴾ رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلَاةِ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَاءِ ﴿٤٠﴾ رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ ﴿٤١﴾ وَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهُ غَفْلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ إِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ ﴿٤٢﴾

۱- اجابت این درخواست ابراهیم در آیه ۱۲۵ بقره (۲) آمده است و اصل درخواست نیز در آیه ۱۲۶ بقره تکرار شده.

۲- این دعا در مورد فرزندانش اجابت شد، ولی نه همه آنان؛ به آیه ۱۱۳ صافات (۳۷) توجه فرمایید.

۳- معلوم می‌شود خانه کعبه قبل از ابراهیم وجود داشته و محترم تلقی می‌شده است. در تأیید این نظر به زیرنویس آیه ۲۹ حج (۲۲) هم توجه فرمایید.

۴- آفنده: جمع فؤاد: دلها.

۵- مفهوم علم و اشراف خدا بر اجزاء عالم و رفتار انسانها، در دهها آیه از جمله آیات ۵ آل عمران (۳)، ۵۹ انعام (۶)، ۶۱ یونس (۱۰)، ۹ رعد (۱۳)، ۳ سبأ (۳۴) و ۱۶ غافر (۴۰) آمده است.

۶- حمد در زبان عرب به معنای سپاس و ستایش - هر دو - آمده است؛ سپاس در برابر نعمت و ستایش در برابر کمالات ذاتی او. برای توضیح بیشتر به زیرنویس آیه ۳۴ فاطر (۳۵) مراجعه فرمایید.

۷- کلمه «دُعَاء» در اصل «دُعَانِي» بوده که «یاء» ضمیر حذف و حرف آخر کلمه کسره گرفته است.

۸- به آیه ۱۱۴ توبه (۹) توجه فرمایید.

۹- به آیه ۹۷ انبیاء (۲۱) که روشن‌تر بیان کرده است، توجه فرمایید.

مُهْطِعِينَ مُقْنِعِي رُءُوسِهِمْ لَا يَرْتَدُّ إِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْ وَأَفْئِدَتُهُمْ
 هَوَاءٌ ﴿٤٣﴾ وَأَنْذِرِ النَّاسَ يَوْمَ يَأْتِيهِمُ الْعَذَابُ فَيَقُولُ الَّذِينَ
 ظَلَمُوا رَبَّنَا أَخْرِنَا إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ نُّحِبِّ دَعْوَتَكَ وَنَتَّبِعُ
 الرَّسُولَ ۖ أَوْلَمَ تَكُونُوا أَقْسَمْتُمْ مِّنْ قَبْلِ مَا لَكُم
 مِّنْ زَوَالٍ ﴿٤٤﴾ وَسَكَنْتُمْ فِي مَسْكَانِ الَّذِينَ ظَلَمُوا
 أَنْفُسُهُمْ وَتَبَيَّنَ لَكُم كَيْفَ فَعَلْنَا بِهِمْ وَضَرَبْنَا
 لَكُمُ الْأَمْثَالَ ﴿٤٥﴾ وَقَدْ مَكَرُوا مَكْرَهُمْ وَعِنْدَ اللَّهِ
 مَكْرُهُمْ وَإِن كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ
 ﴿٤٦﴾ فَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ مُخْلِفَ وَعْدِهِ ۗ رُسُلُهُ ۗ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ
 ذُو انْتِقَامٍ ﴿٤٧﴾ يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمَاوَاتُ
 وَبَرَزُوا لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ ﴿٤٨﴾ وَتَرَى الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ
 مُّقْرَنِينَ فِي الْأَصْفَادِ ﴿٤٩﴾ سَرَابِيلُهُمْ مِّنْ قَطْرَانٍ وَتَغْشَىٰ
 وُجُوهُهُمُ النَّارُ ﴿٥٠﴾ لِيَجْزِيَ اللَّهُ كُلَّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ
 إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٥١﴾ هَذَا بَلَاغٌ لِلنَّاسِ وَلِيُنذَرُوا
 بِهِ ۗ وَيَلْعَلُوا أَنَّمَا هُوَ إِلَهُ وَاحِدٌ وَلِيَذَّكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ ﴿٥٢﴾

در حالی که [به سوی منادی محشر] شتابانند^(۱)، سرها را بالا
 گرفته^(۲)، چشمانشان بر هم نمی خورد و دلهاشان [از حیرت و هراس]
 فرو ریخته است. ﴿۴۳﴾ مردم را از روزی که مجازات بر آنان
 فرامی رسد هشدار بده که ستمگران [در آن روز] می گویند: صاحب
 اختیارا، مدت کمی ما را مهلت ده تا [به دنیا بازگردیم و] دعوت تو را
 بپذیریم و رسولان را پیروی کنیم؛ [به آنان خواهند گفت:] مگر شما
 نبودید که قبلاً سوگند یاد می کردید^(۳) که زوالی نخواهید داشت^(۴)؟
 ﴿۴۴﴾ [مگر نه این است که] در مساکن آنان که بر خویش ستم کردند،
 سکونت یافتید و برای شما روشن شد که با آنان چه کردیم و [عملاً]
 برای شما [از احوال گذشتگان] مثلاً زدیم^(۵)؟ ﴿۴۵﴾ آنان دسیسه خود
 را به کار بردند، در حالی که [کارایی] دسیسه آنان در اختیار خداست؛
 و دسیسه آنان چنان نبود که کوهها بدان از جای کنده شود^(۶). ﴿۴۶﴾
 هرگز مپندار خدا با رسولانش خلف وعده کند^(۷)، که خدا فرادست
 و دادستان است. ﴿۴۷﴾ روزی که زمین به زمینی دیگر بدل شود^(۸) و
 آسمانها [به آسمانهایی دیگر] و [همه] در پیشگاه خدای یگانه قهار،
 پدیدار گردند. ﴿۴۸﴾ در آن روز بزهکاران را دست و پابسته در بند^(۹)
 مشاهده خواهی کرد^(۱۰). ﴿۴۹﴾ جامه هاشان^(۱۱) از قیر است و آتش
 چهره هاشان را فرا گرفته است^(۱۲)، ﴿۵۰﴾ تا خدا هر کس را برابر
 دستاوردش کیفر دهد، که خدا سریع الحساب است. ﴿۵۱﴾ این [آیات]
 ابلاغی است برای مردم تا [توجه کنند] و بدان هشدار یابند و بدانند
 که او معبودی یگانه است^(۱۳)، و خردمندان پندپذیرند. ﴿۵۲﴾

۱- برای توجیه افزوده، به آیات ۸ قمر (۵۴) و ۴۳ معارج (۷۰) توجه فرمایید.

۲- کلمه «مقنعی» در اصل «مقنعین» بوده «نون» آن به علت اضافه شدن حذف شده است.

۳- به آیه ۳۸ نحل (۱۶) توجه فرمایید.

۴- مفهوم این آیه به بیان دیگر در آیات ۹۹ و ۱۰۰ مؤمنون (۲۳) و ۱۰ و ۱۱ منافقون (۶۳) آمده است.

۵- معنی و مفهوم این آیه، به بیان دیگر در آیه ۲۶ سجده (۳۲) آمده است.

۶- منظور این است که تعالیم و کتب پیامبران همواره همچون کوه استوار و پایرجاست؛ به آیه ۱۲۳ انعام (۶) هم توجه فرمایید.

۷- به آیات ۵۵ نور (۲۴) و ۵۱ غافر (۴۰) توجه فرمایید.

۸- به آیه ۱۰۷ طه (۲۰) توجه فرمایید.

۹- اصفاد: جمع صَفَد، غل و زنجیر آهنین.

۱۰- معنی این آیه به بیان دیگر در آیه ۱۳ فرقان (۲۵) آمده است.

۱۱- سرابیل: جمع سربال، تن پوش، جامه.

۱۲- معنی این عبارت به بیان دیگر در آیات ۴۱ اعراف (۷)، ۵۰ ابراهیم (۱۴)، ۳۹ انبیاء (۲۱)، ۱۰۴ مؤمنون (۲۳) و ۱۶ زمر (۳۹) آمده است.

۱۳- مفهوم آیه به بیان دیگر در آیه ۳۷ ق (۵۰) آمده است.